

ÚJ TANTERVEINKRŐL

TOMORY JULIANNA
Kaposvár

Észrevételek az új anyanyelvi tankönyv használatáról

A komplex anyanyelvtanítási kísérletben résztvevő pedagógusok immár ötödik éve új tankönyvekkel végzik munkájukat. Tanulmányomban az eddigi tapasztalatok alapján kísérlem meg fölvázolni, hogy a 3. osztályos anyanyelvi tankönyv és feladatgyűjtemény milyen eredményeket és fogyatékosságokat mutatott a gyakorlatban. Munkámhoz hathatós segítséget nyújtottak a kaposvári Tóth Lajos Általános Iskola és a gyakorló általános iskola pedagógusai.

A 3. osztályos tankönyv folytatja a 2. osztályban megismert nyelvtani fogalmak (mondat, mondatfajták, a szó jelentése, hangalakja, szótő, toldalékok, a beszédhangok fajtái) elmélyítését, és újakat alakít ki a mondatban (állítás, tagadás) és a szófajok területén.

Év elején a mondatról tanultak ismétlésével történik meg az átmenet. Ehhez kapcsolódik az „Állítunk, tagadunk, tiltunk” című fejezet. A pedagógusok tapasztalata szerint ez a rész sok gyereknek nehézséget okoz. Nyilvánvaló, hogy a kétféle osztályozási szempont (tartalom, logikai minőség) elkülönítése és egymáshoz való viszonyának világos áttekintése segíthet a bajon, s állíthatja vissza a korábban már kialakult rendet.

A jó rendszerezés követelményének már maga a cím is ellent mond: háromféle kategóriát sugall (állítás, tagadás, tiltás) – pedig csak kettő van (állítás, tagadás), a tiltás ugyanis a tagadás alfaja, egyik megnyilvánulási formája. Erre más helyen egyébként a tankönyv is utal.

A feladatok a kijelentő mondat állító és tagadó formáit mutatják be leggyakrabban, nagyon helyesen kapcsolva össze a szórend és hangsúlyozás kérdéseivel. A kijelentő mondaton kívül a felszólító mondat állító és tagadó változata kap nagyobb nyomtatékot, a többi mondatfajta viszont tagadó formában már csak elszórtan, egy-egy feladatban jelenik meg. Az összegezés pedig így szól:

„Mondatainkban állítunk vagy tagadunk. A felszólító mondat tagadó formáját tiltó mondatnak nevezzük.”

Ez a meghatározás nem hangsúlyozza kellőképpen, és a feladatokban is elsiklik: *minden mondatfajának van állító és tagadó formája*. Az pedig, hogy a felszólító mondat tagadó formáját tiltó mondatnak nevezzük, az előbbi megállapításhoz képest másodrendű dolog. A bekeretezett részből nyugodtan kimaradhat, annál is inkább, mert a címhez hasonlóan a két osztályozási szempont helyett hármat sugall.

Feltétlenül szükséges volna viszont egy kis táblázat, amely két oszlopban, rövid példamondatokkal minden mondatfajának feltünteti az állító és tagadó változatát. A tisztánlátást elősegítené az is, ha már a másodikos tankönyvben több feladat szerepelne, amely az egyes mondatfajták állító és tagadó változatát is bemutatná.

A szófajok közül a főnév, melléknév, számnév fogalmának kialakítása általában zökkenőmentes, hiszen már a 2. osztálytól folyamatosan végeznek szógyűjtést a „Mit csinál? Mi a neve? Milyen?” ... stb. kérdésekre. A köznévi és tulajdonnévi közötti

különbség megértése se okoz nagyobb gondot, a megkülönböztetést jól szolgálják a tankönyv változatos, játékos feladatai is, pl.: „beszélő” nevek adása képek alapján, robotemberek rajzolása, elnevezése. Az első kötet 48. oldalán levő 4. és 5. feladat viszont jelenlegi formájában könnyen fogalomzavar forrása lehet. A feladatban ugyanis kétféle értelemben szerepel a „közös név” kifejezés:

„Keressétek a tárgyak és a növények közös nevét! Jelöljétek vonallal!

íróasztal, konyhaasztal	asztal
kisasztal, dohányzóasztal	bútor
ibolya, gyöngyvirág, rózsza	virág
mályvarózsza, tulipán	növény.”

Eddig – a tulajdonnévvel szembeállítva – *mindenféle köznevet* magyaráztak így: több hasonló tárgy, élőlény, gondolati dolog közös neve. Ilyen értelemben véve az ibolya vagy az íróasztal is „közös név”. A feladat viszont nem ezt a választ kívánja a gyerektől, hanem nyilván arra akarja rávezetni, hogy az ibolya, a gyöngyvirág, a rózsza, mályvarózsza, tulipán közös neve: virág, még tágabb értelemben: növény. Az sem egészen világos az utasításból, miként kell ezt a gondolatot vonallal jelölni.

A nemfogalom (genus) és a fajfogalom (species) közötti különbség megfigyeltetése (az életkornak megfelelő szinten, formában) sikeres lehet ugyan, de itt és ilyen módon előhozakodni vele nem szerencsés dolog. Hiszen még a köznév – tulajdonnév, közös név – saját név fogalompár is újdonság, nem szilárdult meg igazán. Azonkívül, ha megpiszkáljuk a problémát, akkor végig is kell járni a gondolati utat. Ennek a követelménynek az 5. feladat csak részben tesz eleget. Szerepe, hogy helyreigazítva azt a tévedést, amit az előző feladat éppen a gondolkodni próbáló tanulónak sugallhat: hogy a felsorolt főnevek közül csak az „asztal, bútor, virág, növény” köznév.

„Jelöljétek a választ a felsorolásban aláhúzással!

- Hány tárgynak a neve az íróasztal szó? – Egy, néhány, sok.
 - Hány növénynek a neve a gyöngyvirág szó? – Egy, néhány, sok.
- Írjátok le röviden, hogy mit állapítottatok meg!”

Ebben a feladatban a választási lehetőségek (egy, néhány, sok) közül a gyerekek nyilván azt húzzák alá: sok. A választás így azt a látszatot kelti, hogy az elvi határ a *néhány* és a *sok* között húzódik. Pedig annak eldöntéséhez, hogy valaminek a neve köznév-e, elegendő ennyi: egy-több.

Amiből csak „néhány” van, annak is köznév a közös neve (pl. egy kihalóban levő növény- vagy állatfaj).

Végül félreérthetetlenül rá kellene mutatni arra, mi a különbség és mi az egyezés a két feladatban szereplő főnevek között:

1. A főnevek egyik csoportjához (pl. virág, asztal) a dolgok szélesebb, másik csoportjához (pl. rózsza, kisasztal) szűkebb köre tartozik.
2. De mindegyik főnév több hasonló dolog neve: tehát köznév.

Nem valószínű, hogy a 3. osztályos gyerekek akár a két feladat helyes megoldása esetén is képesek önállóan levonni a fenti következtetéseket, Előfordulhat, hogy a kettős következtetés a pedagógus figyelmét is elkerüli.

A melléknevekkel kapcsolatban fölvetődik a kérdés, mit tegyünk az előbukkanó melléknévi igenevekkel. Tanítani még nem lehet. Még abban az esetben is korai és túl bonyolult lenne, ha az igével kezdték volna a szófajokat. Így meg egyenesen képzelenség megmagyarázni mibenlétüket, és elválasztani őket a melléknevektől. Ha csak annyit mondanánk, hogy nem melléknevek – hanem olyan szófajhoz tartoznak, amit

később fognak tanulni – értelmetlennek, felfoghatatlannak tűnne a gyermek számára, hiszen mindazok a jellemző jegyek illenek rájuk, amiket a melléknévekről tudniuk kell:

- a) valakinek vagy valaminek a tulajdonságát, milyenségét fejezik ki;
- b) kérdőszavuk: milyen;
- c) gyakran a főnév előtt, vele szoros kapcsolatban fordulnak elő.

Bár a gyerek a saját példáiban is használhat igeneves szerkezeteket, mégis a feladatok szövegét úgy kellene kiválogatni, hogy lehetőleg nem vagy csak elvétve forduljon elő bennük melléknévi igenév – a már melléknevesült alakokon kívül (pl.: kopott, sápadt, fáradt... stb.).

A mostani tankönyv és feladatgyűjtemény viszont szinte halmozza azokat a feladatokat, amelyekben a befejezett vagy folyamatos melléknévi igeneveket melléknévként vagyunk kénytelenek számba venni. Az Anyanyelvünk II. 26. oldalán a 6. feladat így indul:

Én azt mondom: valaki csinálta. Te azt mondod: valamilyen
(virágot) festett festett (virág)

A 31. oldalon a 4. feladat ontja az igeneves szerkezeteket:

Csontig soványodott ló
összetakolt kocsi
agyonfoltosztott zsákokban
(háborúban) elpusztult országot
letarolt, kifosztott vidéke
(nyomorban) élő nép
eldugott pincéiből
megkínzott emberek

Az Anyanyelvi feladatgyűjtemény se fukarkodik:

44. oldal 2/b feladat: „eltévedt hópelyheket”.

48. oldal 5. feladat: „Írj a takarító szóval egy-egy állítást főnévi és melléknévi jelentsben is!

51. oldal 2/b feladat:

(ruhát) hímzett

hímzett (ruha)

(újságot) olvasott

.....

55. oldal 1/b feladat:

„Írj egy-egy állítást a könyvgyűjtő szóval főnévként is, melléknévként is!”

62. oldal 6/b feladat:

„Van-e a szövegrészben ilyen szókapcsolat: melléknév + melléknév + főnév? Ha találtál, írd le!”

Van, kettő. De abból az egyik igeneves: „a menekülő óriás kenguru”. Szórványos példák még a fentiekén kívül is akadnak. Érdemes így a tanulóba sulykolni azt, amit utóbb meg kell változtatni? Itt lehet már a gyökere annak is, hogy a középiskolában annyit kell bajlódni az igenevekkel. Megértik ugyan az utólagos korrekciót, de igazán az válik vérükké, amit először tanultak.

A bekeretezett meghatározások, megtanulandó szabályok nagyon helyesen csak a legszükségesebbre szorítkoznak, rövidek. Megfogalmazásuk azért helyenként lehetne precízebb.

A tulajdonneveket nem nagybetűvel, hanem nagy kezdőbetűvel írjuk. A tanítók e téren mindig megkívánják a pontos szóhasználatot, javítják a hibát. Kár, hogy a tankönyv szövege nem támogatja őket. (Anyanyelvünk I. 50. o.)

A személyes névmások közül az *őket* nem csupán személyek neve helyett állhat. De ezt – mivel kivételnek mondható – később is megtaníthatjuk, ezért nyugodtan

fogalmazhatunk így: „Az én, te, ő, mi, ti, ők névmások személyek neve helyett állnak, ...”. (Anyanyelvünk II. 74. o.)

Azt viszont már fölösleges hozzátenni: „személyek tulajdonnevét helyettesítik” – hiszen állhatnak embert, embereket jelentő köznevek helyett is.

Pl.:

Béla	}	ő
a bátyám		
Kati, Teri, Jutka	}	ők
a lányok		

Szófaj és mondatrészek különbsége és kapcsolata, a szófajok szerepe a mondat-szerkezetben a nyelvtani tudás fontos pillére. Előkészítése, megalapozása már megkezdődik a 2. osztályban, amikor a „mit csinál? mi történik?... stb.” kérdésekre szógyűjtést végeznek. A 3. osztály anyagában különösen jelentős ebből a szempontból a főnév és a melléknév. A főnév toldalékos formáinak megfigyeltetése, a velük kapcsolatos sokféle gyakorlat (toldalékos főnevek felismerése, gyűjtése, alkotása, kérdezés rájuk) jó alapozás a tárgy és a határozók későbbi tanításához. A szófajok mondatbeli szerepének megértését segíti elő a szóalkotás alábbi, következetesen alkalmazott, játékos formája is:

Én azt mondom: valamilyen.
szép

Te azt mondod: valami.
szépség

Én azt mondom: valaki csinálja.
dob

Te azt mondod: valami.
dob

A tankönyv rámutat a melléknév leggyakoribb mondatbeli helyére, szerepére: a főnév előtt áll, vele összefüggő szerkezetet alkot. Ezzel a jelzős szó szerkezet fogalmát készíti elő. Gyakran találkozunk olyan feladattal, amely főnév és melléknév szoros kapcsolatát tudatosítja: „valamilyen + valami”. De a melléknév számos esetben állítmány is lehet. Kár, hogy a tankönyv némely feladata a kétféle mondatbeli szerepet egybemossa. Természetesen nem beszélhetünk még a 3. osztályban se jelzőről, se állítmányról. Am azt tanácsos volna elkerülni, hogy a melléknév állítmányi és jelzői szerepe a tanulók fejében már a kezdet kezdetén egybefolyjon. Az Anyanyelvi feladatgyűjtemény 41. oldalán a 2. feladatban különböző mondatrészszerkezetben fordul elő a melléknév:

Sárga a nyárfa. Zöld a berekfa.
Átlátszó kék a tó alatta.
Három kis forrás szalad a tóba,
mintha a kis tó édesanyjuk volna.

Nem lenne zavaró a feladat, ha mondjuk csak a mellékneveket kellene kikeresni és aláhúzni. De a kérdés így hangzik:

a) Miről szól a vers? Jelöld ezt a főnevek aláhúzásával!

b) Írd le ugyanezeket a főneveket a szorosan hozzájuk tartozó szavakkal együtt!
valamilyen + valami

Mit fejeznek ki a főnév előtt álló szavak?

Így aztán a szöveg azt a látszatot kelti, mintha a „... kék a tó ...” típusú szerkezet egyenlő volna a „kis tó”-val, „kis forrás”-sal. A fentiekhez hasonló feladatot

csak olyan szöveggel tanácsos végeztetni, amelyben a melléknév kizárólag jelzőként szerepel. Ugyanez vonatkozik az Anyanyelvünk II. 9. oldalán levő 7., 8., feladatra is. Elkerüli viszont a zavarkeltés veszélyét a feladat alkotója, amikor a Nemes Nagy Ágnes-verssel kapcsolatban („Kék a szeme, zöld...”) így teszi föl a kérdést: „Mit állít a költő a tó szeméről?” (Anyanyelvünk II. 3. o. 3. feladat.) Ilyen szövegből nem „írhatunk ki” jelzős szerkezetet – a 3. osztály nyelvén „valamilyen + valami” szókapcsolatot, legfőljebb alkothatunk a szöveg szavaiból.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- [1] Az általános iskolai nevelés és oktatás terve. OPI, Pécs, 1977.
- [2] *Békésiné Fejes Katalin-Nagy J. József*: Anyanyelvünk I–II. ált. iskola 3. osztály. Tankönyvkiadó, Bp., 1980.
- [3] *Nagy J. József*: Anyanyelvi feladatgyűjtemény az összevont 1–4. osztályú tanulócsoportok 3. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Bp., 1980.
- [4] *B. Fejes Katalin*: Anyanyelvünk I–II. ált. iskola 2. osztály. Tankönyvkiadó, Bp., 1980.
- [5] *B. Fejes Katalin*: Anyanyelvi feladatgyűjtemény az összevont osztályú tanulócsoportok 2. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Bp., 1979.
- [6] Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért. (Szépe György szerk.) Tankönyvkiadó, Bp., 1979.
- [7] Az anyanyelvi oktatás korszerűsítésének változatai. (Szende Aladár szerk.) Tankönyvkiadó, 1981.
- [8] *Rácz Endre*: Az anyanyelvi nevelés korszerűsítésének grammatikai megalapozásáról. Nyr. 1980. 4. sz., 456–469. p.

Dr. Hajzer Lajos
Pécs

Néhány magyar hely- és intézménynév orosz visszaadásának kérdéséhez

1.

Az 1978-as új általános iskolai orosz nyelvi tanterv számos megfogalmazása egyértelműen utal arra, hogy a jövőben jóval több olyan magyar hely- és intézménynév kerül(het) orosz szövegekbe, az orosz órák anyagába, amelyekre korábban kevés gondot fordítottunk.

A 8. osztály számára előírt Budapest, Magyarország tájai c. téma tárgyalásakor¹ fontosnak tartanám a debreceni 8. osztályossal megtaníttatni a Hajdúság, Nagyerdő, Nagytelplom stb. orosz „megfelelőjét”, a Hortobágy ragozási problémáját. Két évtizedes pályafutásom során eddig még sosem kellett — idegenvezető módjára — kiselőadást tartanom Moszkva és Leningrád nevezetességeiről (pedig erre készítettek fel!), moszkvai barátaim sosem vizsgáztattak Kijevvel kapcsolatos ismereteimről. Annál többet faggattak hazánk nevezetességeiről: a Balatonról és környékéről, a Duna-Tisza közéről, az Alföldről, a Hortobágyról, az utazási irodáinkról, a történelmünkéről, az irodalmunkról, Bartók és Kodály főbb műveiről stb., (amire viszont a főiskolai könyvek is alig-alig készítenek fel). Ez az, amit feltételesen „fordított országismeretnek” neveznék azok esetében, akiknél a célnyelv az orosz.